

DE PERSOONLIJKHEID VAN KINDEREN: ONTWIKKELING EN CONSEQUENTIES

rede

uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Ontwikkelingspsychologie aan
de Faculteit der Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht

op vrijdag 9 juni 2006

door

MARCEL VAN AKEN

Mijnheer de Rector Magnificus,

Dames en Heren,

Mensen verschillen van elkaar. Er zijn mensen die vrolijk fluitend door het leven gaan, die alle eisen en mogelijkheden die het leven biedt enthousiast en doelgericht aanpakken, en die zich niet uit het veld laten slaan bij een beetje tegenslag. Maar er zijn er ook die extreem teruggetrokken zijn, die moeite hebben met het voldoen aan maatschappelijke verwachtingen of eisen, en die gemakkelijk overstuur raken.

Ook bij kinderen geldt dat zulke verschillen aanwezig zijn. Op hele jonge leeftijd zijn er makkelijke baby's, die een enorme tevredenheid uitstralen, en er zijn er die snel overstuur zijn wanneer dagelijkse bezigheden als voeding en slapen niet gaan zoals zij verwacht hadden. In de adolescentie zijn er veerkrachtige kinderen, die de uitdagingen van die levensfase aankunnen, er zijn er die eerder de neiging hebben om deze uitdagingen te beantwoorden met naar buiten gerichte gedragingen, en er zijn er bij wie die uitdagingen leiden tot in zichzelf gekeerd gedrag.

Deze verschillen tussen individuen, zowel kinderen als volwassenen, zullen meestal binnen de min of meer normale en acceptabele grenzen liggen, maar kunnen soms ook raken aan pathologisch gedrag. Deze verschillen tussen individuen zijn samen te vatten onder de noemer persoonlijkheid, en aan deze verschillen wil ik in deze rede aandacht besteden.

Zoals gezegd zijn individuele verschillen in de gedragsstijl van kinderen, de manier waarop kinderen in het leven staan, al op heel jonge leeftijd waarneembaar. Dergelijke verschillen beschrijven we dan meestal als verschillen in temperament van een kind. Hoewel het onderzoek naar temperament teruggaat tot de oude Grieken (waar al werd gesproken van de 'four humors', de vier lichaamssappen, te weten bloed, slijm, gal en zwarte gal, die het temperament zouden bepalen) kwam het moderne temperamentsonderzoek eigenlijk pas goed op gang met de studie van Thomas en Chess in de tweede helft van de vorige eeuw. Zij waren de eersten die verschillen tussen kinderen ook daadwerkelijke empirisch gingen onderzoeken, en die tot een taxonomie van deze verschillen kwamen.

Inmiddels lijkt er binnen het temperamentsonderzoek consensus te zijn ontstaan over de aanwezigheid van twee hoofddimensies waarop de verschillen tussen kinderen te ordenen

zijn. Allereerst de dimensie van reactiviteit, waarvan de twee polen soms als twee onafhankelijke dimensies worden beschouwd: de negatieve emotionaliteit en de positieve emotionaliteit. En als tweede dimensie de zelf-regulatie, gedefinieerd als die processen die nodig zijn om de reactiviteit, dus die negatieve en positieve emotionaliteit, onder controle te houden, en te uiten of juist in te houden al naar gelang dat wenselijk is.

Ik wil me in deze rede eigenlijk wat minder bezighouden met het temperament van hele jonge kinderen, maar meer met verschillen in de gedragsstijl tussen kinderen van wat oudere leeftijd, zeg vanaf een jaar of drie. Bij deze kinderen praten we niet zozeer meer over hun temperament, maar is het gerechtvaardigd over verschillen in persoonlijkheid te spreken.

Zoals we zojuist gehoord hebben, lijken de belangrijkste verschillen tussen jonge kinderen terug te voeren te zijn op verschillen in hun reactiviteit, en in hun regulatie van die reactiviteit. Het ligt dus eigenlijk voor de hand om bij het denken over de persoonlijkheid van kinderen in diezelfde lijnen door te gaan.

Er is een persoonlijkheidstheorie die precies dit doet, de theorie over ego-veerkracht en ego-controle, van Jack en Jeanne Block. Ego-controle wordt door Block en Block gedefinieerd als de drempel om emoties, gevoelens, impulsen etc. binnen te houden of juist te uiten, en ego-veerkracht wordt gedefinieerd als de capaciteit om deze drempel aan te passen aan omstandigheden. Kinderen hoog op ego-veerkracht kunnen spontaan en impulsief zijn tijdens een verjaardagsfeestje, maar ook taakgericht tijdens een proefwerk. Kinderen laag op ego-veerkracht kunnen dit minder makkelijk moduleren, en zijn dus altijd taakgericht en stil, ook tijdens een feestje, of juist altijd impulsief en snel afgeleid, ook tijdens een proefwerk.

Op basis van het theoretische werk van Block en Block zijn er diverse studies geweest die het bestaan van deze drie typen kinderen, dus de Veerkrachtigen, de Overcontrollers en de Ondercontrollers hebben aangetoond. Ook in ons eigen onderzoek hebben we deze typen teruggevonden, en hebben we gevonden dat kinderen in deze typen blijken te verschillen in hun functioneren, en zelfs in hun levensloop: In de LOGIC-studie, uitgevoerd met mijn Duitse collega Jens Asendorpf, en recentelijk ook met post-doc Jaap Denissen, vonden we dat de persoonlijkheidstypen op 5-jarige leeftijd de verloopspatronen van agressie en verlegenheid van deze kinderen tot aan de leeftijd van 22 jaar voorspelden.

So far, so good, zou je nu zeggen, maar nu lopen we een beetje tegen een vervelend wetenschapdynamisch probleem aan: er is een enorme kloof tussen het onderzoek naar individuele verschillen bij kinderen, vooral het temperamentsonderzoek, en het onderzoek naar individuele verschillen bij volwassenen, het min of meer traditionele persoonlijkheidsonderzoek.

In dat volwassen persoonlijkheidsonderzoek geldt een andere gouden standaard voor het beschrijven van verschillen tussen individuen, de zogenaamde Big Five. Verschillen tussen mensen blijken goed en uitputtend te beschrijven door gebruik te maken van vijf dimensies. De eerste dimensie is Extraversie, verschillen tussen mensen in energie of in dominantie, de tweede is Aangenaamheid, verschillen in sociale vaardigheden of medeleven, de derde is Zorgvuldigheid (ook wel Gewetensvolheid genoemd), verschillen in doelmatigheid, ordelijkheid, betrouwbaarheid, de vierde Emotionele Stabiliteit, verschillen in stressbestendigheid versus neuroticisme, twijfel aan zichzelf, en de laatste dimensie is Openheid, ook wel Intellect of Creativiteit genoemd, verschillen in de manier waarop men openstaat of omgaat met nieuwe ervaringen of intellectuele uitdagingen.

Conceptueel is de verbinding tussen de eerder temperamentsdimensies en de Big Five trouwens wel te maken: het is te veronderstellen dat Positieve Emotionaliteit vooral met Extraversie te maken heeft, en Negatieve Emotionaliteit vooral met Emotionele Stabiliteit (of eigenlijk vooral met de tegenpool, die ook wel vaak Neuroticisme wordt genoemd). De Zelf-regulatie-dimensie zou dan kunnen doorlopen in Zorgvuldigheid, als het om het reguleren van niet-sociale taken gaat, en in Aangenaamheid als het om het reguleren van sociale taken gaat. Openheid, of Intellect zou dan een dimensie kunnen zijn die pas naar voren komt wanneer kinderen iets ouder worden. Onderzoek naar deze combinatie van temperament en persoonlijkheid ontbreekt tot dusverre echter nog.

Wel is er met betrekking tot deze Big Five inmiddels bij kinderen het nodige onderzoek gedaan. Verschillende onderzoekers vonden dat ook verschillen tussen kinderen in termen van deze Big Five beschreven kunnen worden, en dat verschillen hierop te koppelen zijn aan verschillen op andere domeinen van functioneren.

Zo vonden wij in de reeds eerder genoemde LOGIC-studie dat deze vijf persoonlijkheidsdimensies voor kinderen redelijk stabiel zijn tussen 4 en 12 jaar (dus dat de

kinderen die op 4 jaar hoog scoorden op een bepaalde dimensie dat op 12 jaar nog steeds deden), en dat de vijf persoonlijkheidsdimensies ook samenhangen met te verwachten andere variabelen, ook wanneer deze op een andere manier gemeten waren. Bijvoorbeeld, Zorgvuldigheid hing samen met de schoolprestaties van een kind, Extraversie met observaties van verlegenheid, Aangenaamheid met geobserveerde agressie, etcetera. De Big Five lijken dus ook bij kinderen te bestaan en zinvol te zijn.

Het belang van het onderzoek naar de persoonlijkheid van kinderen en adolescenten zit hem niet zozeer in het beschrijven van de ontwikkeling van deze individuele verschillen alleen, maar vooral ook in het feit dat uit allerlei onderzoek dus blijkt dat deze persoonlijkheidsverschillen een effect hebben op het functioneren van kinderen, en ook op de sociale omgeving van kinderen, in termen bijvoorbeeld van hun relaties met opvoeders, of met leeftijdgenoten.

Vandaar dat ik nu wil ingaan op de manier waarop persoonlijkheid en omgeving met elkaar samenhangen, en de manier waarop zij samen de verdere ontwikkeling van kinderen vormgeven. We betreden hier het terrein van de persoon – omgeving correlaties, en de persoon – omgeving interacties.

Persoon – omgeving correlaties hebben te maken met het feit dat de persoonlijkheid van een kind en zijn of haar omgeving met elkaar kunnen samenhangen, via een aantal mechanismen. Deze mechanismen kunnen reactief zijn, d.w.z. dat mensen aspecten van de omgeving interpreteren op een manier dat deze omgeving bij hun persoonlijkheid past; ze kunnen actief zijn, d.w.z. dat mensen bewust hun omgeving zodanig uitzoeken of vormgeven dat deze bij hun persoonlijkheid past; of ze kunnen evocatief zijn, d.w.z. dat een bepaalde persoonlijkheid een bepaald soort omgeving kan uitlokken.

Persoon – omgeving correlaties zijn belangrijk, omdat ze tot gevolg hebben dat persoon en omgeving steeds beter bij elkaar gaan passen, iets dat zowel positieve als negatieve effecten kan hebben, maar waardoor in ieder geval de persoonlijkheid steeds stabiel zou kunnen worden.

Persoon – omgeving interacties hebben te maken met het feit dat bepaalde persoonskenmerken soms anders uitpakken als gevolg van bepaalde omgevingskenmerken.

Of andersom, dat bepaalde omgevingsfactoren soms wel, maar soms niet, als risico gezien moeten worden, afhankelijk van bij welk type persoon deze factoren aangrijpen.

Allereerst zijn er natuurlijk de inmiddels wereldberoemd geworden studies van Caspi en anderen op de zogenaamde Dunedin-studie. Caspi en anderen toonden inmiddels drie belangrijk gen – omgeving interacties aan. In een eerste studie toonden zij aan dat het effect van kindermishandeling af kan hangen van een gen dat codeert voor de neurotransmitter monoamine oxidase A (het MAOA-gen): bij personen bij wie dat gen een lage activiteit heeft zal kindermishandeling eerder leiden tot later probleemgedrag. In een tweede studie toonden zij aan dat de effecten van stressvolle levensgebeurtenissen afhangen van een gen dat codeert voor een serotonine transporter (het 5-HTT gen): personen met een korte versie van dat gen hebben vaker last van depressie en suicidaliteit als gevolg van ernstige levensgebeurtenissen dat personen met een lange versie van dat gen. Tot slot toonden zij aan dat ook de effecten van cannabis-gebruik af kunnen hangen van genen: het zogenaamde COMT-gen (een catechol-O-methyltransferase gen) lijkt te bepalen of overmatig cannabis-gebruik tijdens de adolescentie leidt tot psychoses in de volwassenheid.

Maar dat is toch allemaal geen persoonlijkheid zult u zeggen. Dat klopt, maar van al de bovengenoemde genen is ook aangetoond dat ze te maken hebben met persoonlijkheidsdimensies. Bovendien zijn er behalve deze echte ‘gen’-omgeving interacties ook allerlei, vaak voor ontwikkelingspsychologen wat makkelijker aan te tonen, persoon-omgeving interacties gevonden.

Zo vonden wij zelf recentelijk in het onderzoek van Cathelijne Buschgens (die hiervoor gebruikt maakte van een grote data-set uit het Noorden van het land, de TRAILS-data), dat de effecten van afwijzing door de ouders afhingen van een bepaalde gedragsmatige genetische kwetsbaarheid van de kinderen: Kinderen die genetisch kwetsbaar waren (een maat die we afgeleid hebben uit het probleemgedrag van de ouders, we veronderstellen dat dit voor een deel erfelijk is) bleken in het geval van afwijzing door de ouders een hogere mate van probleemgedrag te vertonen, terwijl kinderen zonder die genetische kwetsbaarheid dat bij diezelfde mate van ouderlijke afwijzing niet waren.

Ook bleek uit onderzoek van Chantal van Aken (geen familie) dat de effecten van een gebrek aan sensitiviteit van de moeder afhing van het temperament van het kind. Bij kinderen met

makkelijk temperament, d.w.z. met een hoge mate van zelf-regulatie, had een gebrek aan sensitiviteit niet veel effect op het probleemgedrag van het kind. Bij kinderen met een moeilijk temperament, dus met een lage zelf-regulatie, had een gebrek aan sensitiviteit een hoger niveau van probleemgedrag tot gevolg.

En we vonden in het onderzoek van Annemiek Karreman opnieuw dat, voor verschillende maten van opvoeding, zowel de opvoeding van één ouder als de manier waarop de ouders hun opvoeding samen vorm geven, het temperament van het kind het effect bepaalt: bij kinderen met een makkelijk temperament lijkt inadequate opvoeding minder effect te hebben op probleemgedrag dan bij kinderen met een moeilijk temperament.

Niet alleen voor temperament en voor opvoeding hebben we deze interacties gevonden: eerder vonden we al dat het bij de genoemde drie persoonlijkheidstypen belangrijk was of ze al dan niet goede relaties met hun leeftijdgenoten hadden. De overcontrollers liepen meer risico op internaliseringsproblemen, zoals depressie en eenzaamheid, maar alleen als ze geen goede vriendschappen hadden. De ondercontrollers liepen meer risico op externaliseringsproblemen zoals antisociaal en riskant gedrag, maar opnieuw alleen als ze geen goede vriendschappen hadden.

Het is trouwens belangrijk te realiseren dat dit soort persoon – omgeving interacties met hetzelfde gemak in het voordeel van de persoon of in het voordeel van de omgeving kunnen worden uitgelegd: we zouden bij de zojuist gegeven voorbeelden kunnen zeggen dat de persoonlijkheid bepaalt wat het effect van de omgeving is (immers: een negatieve omgeving heeft pas effect bij een bepaald soort persoonlijkheid), maar ook andersom, dat de omgeving bepaalt wat het effect van de (eventueel aangeboren) persoonlijkheid is (immers: de persoonlijkheid heeft pas een probleem tot gevolg in een bepaald soort omgeving). Dit geeft nog eens duidelijk aan dat het in transactionele modellen, zoals we dit noemen, geen zin heeft om al teveel in termen van oorzaak en gevolg te denken. Het gaat om elkaar versterkende, of afremmende factoren, en in de echt transactionele modellen maakt het vaak niet meer uit (en is ook vaak niet meer te achterhalen) waar het begin lag. De vraag naar kip of ei valt hiermee weg.

Het belang van het bestuderen van de persoonlijkheid van kinderen en adolescenten, wordt nog eens benadrukt door recente ontwikkelingen binnen het denken over psychopathologie.

Persoonlijkheid en probleemgedrag liggen helemaal niet zover uit elkaar, ook niet als we probleemgedrag niet definiëren in termen van onaangepast gedrag van verder normale individuen, maar als we het definiëren in termen van echte 'psychopathologie'.

Recentelijk zijn er diverse artikelen verschenen die een verbinding leggen tussen de min of meer normale verschillen tussen kinderen, in hun temperament of hun persoonlijkheid, en verschillen die we eerder zouden labelen als wel of geen psychopathologie. De teneur van deze artikelen is dat men voor het begrijpen van het ontstaan van psychopathologie, zowel bij kinderen als bij volwassenen, veel kan leren van de 'normale' ontwikkeling van de persoonlijkheid. In het kader van samenwerking met de instellingen Altrecht en Fornheeze willen we in de nabije toekomst gegevens verzamelen om naar de relatie tussen 'gewone' persoonlijkheid en psychopathologie bij kinderen en adolescenten te gaan kijken.

Empirische artikelen op dit gebied zijn er nu nog nauwelijks, maar in twee recent overzichtsartikelen beschrijven zowel Shiner en Caspi als Clark al wel verschillende manieren om tegen de relatie tussen de 'gewone' persoonlijkheid en pathologie, al dan niet persoonlijkheidspathologie, aan te kijken.

Op de eerste plaats formuleren zij de 'spectrum'-hypothese: het kan zijn dat psychopathologie niet meer of minder is dan een extreme score op een of meerdere persoonlijkheidsdimensies. Zo zou bijvoorbeeld ADHD niet zozeer een aparte categorie zijn, maar misschien een extreem lage score op zelf-regulatie weerspiegelen, gecombineerd met een tendens richting impulsiviteit. Of angststoornissen zouden een combinatie kunnen weerspiegelen van een extreem lage zelf-regulatie, gecombineerd met een hoge negatieve emotionale instabiliteit, of met een hoge emotionele instabiliteit.

Een tweede manier om naar de relatie persoonlijkheid – psychopathologie te kijken is in termen van kwetsbaarheid of juist veerkracht. Het kan zijn dat sommige persoonlijkheidsdimensies kinderen kwetsbaar maken voor het ontstaan van psychopathologie. Bijvoorbeeld is gevonden dat kinderen met een lage zelf-regulatie eerder afhankelijk kunnen zijn van externe factoren (zoals inadequate opvoeding, we zagen daar net

al voorbeelden van), en dus kwetsbaarder voor het verkeerd uitpakken van die factoren, of het wegvallen er van¹.

Het zou ook zo kunnen zijn dat bepaalde persoonlijkheidsdimensies kinderen juist bufferen tegen bepaalde negatieve externe invloeden. Onderzoek heeft aangetoond dat veerkrachtige kinderen beter bestand zijn tegen een aantal risico-factoren, zoals perinatale stress, armoede, ernstige gezinsproblemen, die bij minder veerkrachtige kinderen tot psychopathologie kunnen leiden.

Een derde manier om tegen de relatie persoonlijkheid – psychopathologie aan te kijken is in termen van vormgeven. Persoonlijkheid zou het verloop van de psychopathologie kunnen beïnvloeden. Onderzoek naar deze hypothese richt zich onder andere op co-morbiditeit: aandachtsstoornissen gecombineerd met een hoge impulsiviteit blijken bijvoorbeeld een heel ander verloop te kennen dan aandachtsstoornissen zonder impulsiviteit.

Deze drie manieren gaan sterk uit van psychopathologie die zich ontwikkelt als gevolg van, of onder invloed van de normale persoonlijkheid. Het kan natuurlijk ook andersom het geval zijn: het kan zijn dat ernstige psychopathologie al dan niet blijvende veranderingen in de persoonlijkheid teweeg brengt. We noemen dat de ‘litteken’-hypothese.

Dat brengt ons bij een ander belangrijk aspect van de persoonlijkheid van kinderen en adolescenten: de al dan niet aanwezige stabiliteit of juist veranderbaarheid van de persoonlijkheid.

Recentelijk zijn er enkele meta-analyses verschenen waarin gekeken is naar stabiliteit en verandering van persoonlijkheid over de levensloop. Hierbij is het belangrijk een onderscheid te maken tussen stabiliteit van gemiddelden en stabiliteit van individuele verschillen. Stabiliteit van gemiddelden heeft te maken met de vraag of mensen in het algemeen meer extravert, meer taakgericht, of meer emotioneel stabiel worden tijdens het leven, een soort normatieve ontwikkeling dus. Stabiliteit van individuele verschillen heeft te maken met de vraag of degenen die op een bepaald moment erg hoog of erg laag scoren op een bepaalde

¹ Het verschil met de zojuist genoemde spectrum-hypothese is dan dat er bij deze kwetsbaarheid sprake zou moeten zijn van min of meer externe gebeurtenissen (zoals een bepaalde levensgebeurtenis, maar ook een bepaalde sociale omgeving) die de psychopathologie dan uitlokken.

persoonlijkheidsdimensie, dat op een later moment ook nog doen, de vraag naar individuele ontwikkelingspaden dus.

Uit een meta-analyse naar normatieve ontwikkeling van de persoonlijkheid bleek een toename over de gehele levensloop op elk van de Big Five factoren: gedurende het gehele leven worden mensen sociaal wat dominanter, wat meer aangenaam, wat meer zorgvuldig en wat meer emotioneel stabiel. Voor openheid voor nieuwe ervaring werd een curvi-lineair effect gevonden: in het begin toename, daarna stabiliteit, en later in het leven een afname. Voor de periodes 0-10 jaar en 10-20 jaar werden soortgelijke toenames gevonden, waarbij opviel dat de toenames vooral aan het eind van de adolescentie plaatsvonden, dus meer in wat we tegenwoordig de ‘emerging adulthood’ noemen. Met name de toename in Openheid tijdens deze periode is opvallend, waarbij we zelf overigens al eens vonden dat dat meer voor het studerende deel van de jong-volwassenen geldt dan voor het werkende deel.

Uit een meta-analyse naar ontwikkeling van individuele verschillen in persoonlijkheid bleek dat deze individuele verschillen steeds stabielere worden, maar dat er tot na het vijftigste levensjaar nog steeds verandering optreedt. Voor de periodes 0-10 jaar en 10-20 jaar werd veel lagere stabiliteit gevonden: in die leeftijd is verandering dus blijkbaar nog meer mogelijk, blijkbaar liggen tijdens deze periodes de verschillen tussen kinderen nog niet helemaal vast. Ik kom daar straks nog op terug.

Waar komen deze stabiliteit en verandering nu precies vandaan? Wat veroorzaakt dat mensen gedurende hun leven veranderen in persoonlijkheid, zowel absoluut, als ten opzichte van elkaar? Volgens het Social Investment Model van Roberts en anderen kan verandering in de persoonlijkheid, zowel normatief als van individuele verschillen, gestuurd worden door bepaalde sociale rollen die mensen op een bepaald moment in hun leven op zich nemen. Het idee is dat mensen hun identiteit ontwikkelen als gevolg van de rollen die ze aannemen, omdat deze rollen een bepaalde beloningsstructuur hebben voor een verandering van persoonlijkheidsdimensies. Door het opnemen van volwassen rollen worden mensen gestuurd in de richting van meer sociale dominantie, maar ook meer aangenaamheid, meer zorgvuldigheid, en meer emotionele stabiliteit. Maar tegelijkertijd verklaren individuele verschillen in het succes in het opnemen van dergelijke rollen ook individuele verschillen in de ontwikkeling van persoonlijkheid.

Recent onderzoek laat zien dat we dit model kunnen bevestigen: in een onderzoek naar veranderingen in de persoonlijkheid van ouders van adolescente kinderen vonden we dat veranderingen gekoppeld waren aan een soort algemene tevredenheid met het leven, maar ook tevredenheid in specifieke rollen tijdens die levensperiode, zoals die van huwelijkspartner, van werknemer, en van ouder. En in een onderzoek bij jongeren tijdens de zogeheten ‘emerging adulthood’ periode, vonden we eveneens dat het aannemen van volwassen rollen (zoals een eerste baan, een zelfstandige woning) van belang was in de voorspelling van agressie en verlegenheid vanuit de persoonlijkheid op hele jonge leeftijd.

Dit Social Investment Model lijkt dus van belang voor het begrijpen van stabiliteit en verandering in persoonlijkheid, en van de consequenties van persoonlijkheid. Een nadeel van dit model is nog wel dat het sterk geformuleerd is termen van volwassen rollen en transities. Waar behoefte aan is, is een taxonomie van dergelijke transities in de kinderleeftijd en de adolescentie. Een theoretisch model dat hiervoor geschikt is, zou het model van ontwikkelingstaken kunnen zijn, zoals dat in eerste instantie door Havighurst, en later door Baltes en anderen geformuleerd is. Ook deze ontwikkelingstaken zouden wel eens, net zoals de specifieke rollen in de volwassenheid, een soort ‘window of opportunities’ kunnen zijn om de ontwikkeling van de persoonlijkheid bij kinderen en adolescenten te bestuderen.

Even terzijde: dit denken in termen van ontwikkelingstaken over de levensloop sluit heel mooi aan bij het levenslooptdenken zoals dat op verschillende plaatsen in Nederland naar boven komt borrelen: denk hierbij aan ons ‘eigen’ facultaire Focus en Massa zwaartepunt in deze richting, en ook aan de plannen van NWO om op dit gebied onderzoeksgeld beschikbaar te stellen.

De term ‘window of opportunities’ heeft natuurlijk ook nog een andere connotatie. Behalve een ‘opportunity’ voor het bestuderen van de ontwikkeling van persoonlijkheid, zou een dergelijke ontwikkelingstaak-benadering ook mogelijk een ‘opportunity’ voor de beïnvloeding van persoonlijkheid kunnen zijn. Mogelijk is het aanpakken van een ontwikkelingstaak niet alleen een moment waarop de persoonlijkheid zich normatief ontwikkelt, maar ook een moment waarop interventies om de persoonlijkheid te veranderen effectief zouden kunnen zijn.

Hierbij moeten echter wel enkele kanttekeningen geplaatst worden. Allereerst moet worden opgemerkt dat de effectgroottes van de veranderingen in persoonlijkheid in de studies van Roberts en anderen, en ook van onszelf, tamelijk klein zijn. Dat wil zeggen: het is toch vooral stabiliteit van persoonlijkheid dat zich aandient. De veranderingen zijn, hoewel significant, dus betrouwbaar, vaak toch klein, meestal met een verklaarde variantie van hoogstens enkele procenten. Het zou ook kunnen zijn dat het bij die verandering vooral gaat om een soort ‘buitenlaagje’ van de persoonlijkheid, en niet om de echte kern².

Maar een belangrijker kanttekening lijkt nog wel dat hoewel verandering in persoonlijkheid af en toe samen lijkt te hangen met rollen, met gebeurtenissen, of met sociale relaties, de causale richting vaak onduidelijk blijft. Met andere woorden: persoonlijkheid lijkt wel te veranderen, af en toe op hetzelfde moment of dezelfde manier als bijvoorbeeld sociale relaties, maar we hebben tot nu toe maar weinig factoren kunnen vinden die aan die verandering in persoonlijkheid bijdragen, of zelfs die die verandering veroorzaken.

In een mooi model-artikel besteden Frayley en Roberts aandacht aan de mechanismen achter de verandering in persoonlijkheid. Zij formuleren een drietal mechanismen via welke de persoonlijkheid zich zou stabiliseren. Het eerste mechanisme is dat welke we tegenwoordig het meest in onze theoretische modellen opnemen: het transactioneel model, waarin we er van uit gaan dat persoonskenmerken de omgeving beïnvloeden, die op zijn beurt weer de persoon beïnvloedt, en die vervolgens de omgeving weer, en zo verder. Als tweede mechanisme noemen Frayley en Roberts een zogenaamde ontwikkelingsconstante. Ze gaan er bij dit mechanisme van uit dat er ook bepaalde aangeboren en constante factoren zijn (zoals bijvoorbeeld de genetische make-up) die gedurende het gehele leven invloed blijven uitoefenen. En als derde mechanisme noemen zij stochastische of contextuele invloeden. Hiermee bedoelen ze dat er een grote rol is weggelegd voor toevalsfactoren in de ontwikkeling van de persoonlijkheid, zoals bijvoorbeeld bepaalde life events, of bepaalde grote incidentele veranderingen in de omgeving.

Opvallend is dat bij een demonstratie van dit model door Frayley en Roberts voor Neuroticisme (een van de Big Five factoren, zoals eerder gezegd de tegenpool van Emotionele Stabiliteit), alledrie deze mechanismen een rol bleken te spelen in het verklaren

² zie state-trait persoonlijkheid.

van de ontwikkeling van deze persoonlijkheidsdimensie, maar dat deze rol het kleinste was voor de transactionele mechanismen. De constante invloeden bleken daarna een iets grotere rol te spelen, maar de grootste rol was weggelegd voor de stochastische processen, of, zo u wilt, voor het toeval.

Dit sluit redelijk aan bij de onderzoeksliteratuur op dit gebied, waaruit eigenlijk blijkt dat de persoonlijkheid niet perfect stabiel is, met andere woorden dus nog best kan veranderen, maar waarin we toch niet duidelijk een beeld krijgen van wat dan de factoren zijn die maken dat de persoonlijkheid verandert.

Ook in onze eigen onderzoeken hiernaar vinden we vaak een bepaalde mate van instabiliteit in de persoonlijkheid, we vinden ook een bepaalde mate van samenhang van persoonlijkheid met sociale relaties, we vinden zelfs ook dat als persoonlijkheid verandert, de sociale relaties vaak mee veranderen, maar we vinden eigenlijk niet duidelijk dat de persoonlijkheid verandert onder invloed van sociale relaties.

We hebben dit nog niet uitputtend genoeg uitgezocht, we hebben bijvoorbeeld nog niet voldoende gekeken naar de effecten van ernstige levensgebeurtenissen, of van psychopathologie (denk aan die 'litteken'-hypothese die eerder ter sprake kwam), maar als ik heel eerlijk ben, zou het best wel eens zo kunnen zijn dat we uiteindelijk uitkomen op het gegeven dat de persoonlijkheid inderdaad wel verandert, maar dat we er niet achter kunnen komen waar die verandering dan vandaan komt, en, belangrijker uiteraard, of we die verandering zelf kunnen beïnvloeden.

In mijn vorige oratie heb ik daarom een pleidooi gehouden voor 'care' in plaats van 'cure'. Met andere woorden, voor het idee dat er bij de behandeling van psychopathologie rekening moet worden gehouden met het feit dat bepaalde zaken, zoals de persoonlijkheid van een individu, niet of zeer moeilijk te veranderen zijn.

Voor kinderen en adolescenten betekent dat nog steeds dat we niet teveel moeten denken in termen van een lancering van een kind in een gewenst ontwikkelingstraject, maar meer in het aanreiken van hulpmiddelen bij het omgaan, door kind en omgeving, met het temperament of de persoonlijkheid van dat kind. Ik zou dan ook nogmaals willen pleiten voor een degelijk

vangnet, waarin het kind zelf en zijn of haar omgeving worden begeleid in het omgaan met een soms moeilijke persoonlijkheid.

Ik kom aan een samenvatting: uit het onderzoek dat ik in deze oratie heb beschreven blijkt dat de persoonlijkheid van kinderen, met temperament als voorloper van daarvan, een belangrijke factor is in hun ontwikkeling. Persoonlijkheid blijkt redelijk stabiel, blijkt samen te hangen met het functioneren van kinderen, en blijkt, in ieder geval conceptueel, te koppelen aan de ontwikkeling van psychopathologie. De sociale omgeving blijkt daarbij belangrijk te zijn in die zin dat probleemgedrag lijkt te ontstaan als gevolg van een combinatie van een moeilijke persoonlijkheid en een niet goed functionerende omgeving.

We weten dus al het een en ander over de persoonlijkheid van kinderen. Tegelijkertijd weten we nog lang niet genoeg, vooral niet waar het gaat om verandering en stabiliteit van persoonlijkheid, en om de rol die de omgeving, in casu sociale relaties, daarbij kan spelen. Zoals ik heb aangegeven zijn dat de terreinen waarop mijn onderzoek zich tot nu toe heeft begeven, en die ik ook in de toekomst verder wil exploreren.

Ik heb gezegd.